

שנולדה לפני כ־80 שנה במארקש, מארוקו. את סיפוריה שמעה חביבה בילדותה מפי בני משפחתה, בימירחול, חגים וחגיגות מישפחתיות. כיום ממשיכה חביבה דיין לספר את סיפוריה באירועים שונים של המישפחה. כזה הוא סיפורה האשה הסבלנית.

כל סיפור מוצג בשלושה מדורים. הראשון, הגירסה העברית המעובדת של הסיפור, השני, הגירסה המקורית באותיות עבריות, בערבית מארוקאית, ובמדור השלישי ניתוחו של הסיפור. פתיחת הסיפור אימרה לך. היה אלוהים בכל מקום עד שהיה עשיר אחד. ברא לעשיר זה וראה שלא היה מוליד... אופיינית לנוסח סיפוריהם המארוקאי, פתיח המזמין להאזנה, ונוער למקד את תשומת-הלב.

האשה הסבלנית הוא סיפור העוסק בעימות בין שני המינים, ומובא מתוך הודעות המספרת עם האשה הסובלת. בסיפור מבוססת ביקורת כלפי הגבר, על אדנותו חסרת ההיגיון, הגורמת עימות, שבו יוצאת האשה כאשר ידה על העליונה.

סיפורו של 'מרדכי מלכה המלך, הוואזיר והיהודי החכם, הוא כנחיתת סיפורים קלאסי, שבו מתמודד היהודי הגלותי בצורה הפתיה הוא: היה היה מלך אחד, שהיה סוגר לחכם (יהודי) אחד... עד שהוואזיר נתקנא והחל שונא את היהודי, כשהוא מנסה להסית את המלך נגדו: מידע אתה קם מן הכיסא ומרשיב עליו את החכם? את היהודים אין אנחנו אוהבים, כי הם אויבנו, ואילו אתה, כשהחכם בא אתה קם, משתחווה לו ומשיב על הכסף?

הוואזיר הצליח לשכנע את המלך להעמיד את החכם היהודי במבחן, בשאלה: כמה בדי מים בים, וכמה כוכבים בשמיים? היהודי ביקש ארכה בת 40 יום ושב לקהילתו להתפלל תפילות של יום-הכיפורים. ביום ה־39 הגיע שיכור יהודי, שהחירות לא הגיעו לאוזניו, ובתשובה לחידות ביקש בקבוק ארץ אחד. הביא החכם היהודי את השיכור אל המלך, ואמר לו: אני רואה, שיעשה את החישוב. אבל הבטח לי בתחילת ידך, שאם אתה לך את החישוב, תתן לי חצי המלכות. הוואזיר — יריבת ראשו. ואם לא — כירתו את ראשי ועשיו בו כרצונכם...

אחרי שהוסכמו התנאים, היום השיכור למלך את כיתרו, חשף את ראשו ואמר: ראה, כמיספר השערות בראשך מיספר הכוכבים שבשמים ומיספר בדי המים שבים. למחרת כרתו את ראשו של הוואזיר, וליהודים היתה אורה.

אגדות

מתשית ליצירה

ספר נוסף של עליזה שנהר, הוא הספר המחקר-עיוני 'מסיפור עממי לסיפור ילדים'. שבו ניתן לאבחן את ההבדלים שבין סיפור פולקלורי ובין סיפור פולקלורי הופך ליצירה ספרותית, ובמקרה זה, לסיפור-ילדים.

הספר סוקר את נושאי-היסוד של ספרות הילדים ואת הרקע הפולקלורי שלהם, והשימוש במרכיבי המאגיה, משלי שועלים, הסיפור ההרמוני וסיפורי-העדות, הספר מלווה באיורים, שהם עצמם, כנחיתת אנתולוגיה מרתקת של רישומי סיפורי-ילדים, מעשה ידיהם של ציירים מהממלה הראשונה.

שנהר יוצאת מתוך הנחת-יסוד הבוחנת מיתוס מול מציאות, בעיני האדם הקמאי ובעיני הילד, כשהיא בוחנת וסוקרת מיתוסים שונים, על השוני והמשותף שבהם, ואת תהליך העיבוד הסיפורי, הוופר כסופר של דבר סיפורי-ילדים.

שנהר בוחנת את המאפיינים של 'זאנר ספרותי זה, דרך מיכנה פיקחות ויכולת, מיכנה אומץ-לב וגבורה, עירנות וכוח-עמידה. כך בוחנת שנהר גם את נושא האכזריות בסיפורים, כאשר אחד מהמוקדים, אלה סיפורי האחים גרים, המשמשים מודל קלאסי, להפיקת סיפורים פולקלוריים ליצירות ספרותיות.

מרכיב מאגיה בספרות הילדים נבחן על-ידי שנהר, במסורת היהודית ובמסורת העולמית, כשהיא פורשת את כחיתת הנושא החינוכי פסיכולוגי, של סיפורים אלה לילדים.

בפרק משלי שועלים, נבחן אחד מהמרכיבים הראשונים בסיפור היהודי, דרך דורותיו ועדותיו, והשוואתם למשלי השועלים בתרבויות הזרות. לסיפור ההומוריסטי, היא מתייחסת באמצעות

• עליזה שנהר — מסיפור עממי לסיפור ילדים: הוצאת גסטליט חיפה; 167 עמודים (כריכה רכה).

סיפורים כהברון מינכהאוזן ובדיחות יהודיות עממיות.

בסיפורה של שנהר, מובא מחקר רב-חשיבות, העשוי לתרום רבות להורים ולילדים, באופן

חוקרת פולקלור שנהר יצירת והבנת הבסיס לספרות

סיפור הסיפורים, ובראיית הרקע התרבותי המסתתר מאחורי סיפורי-הילדים.

קובץ

ספר דוב נוי

דרך ארוכה עברה הפולקלוריסטיקה היהודית מאז ייסד מ. גרינוואלד כתביעת ראשון, שהחל עוסק בה. אחריה המשיכו במלאכה זו אלתר דרייזנב, י"ח רבניצקי ורח"ו ביאליק, שייסדו את כתביהעת רשומות ואחריהם המשיכו דוב סדן ויוסף-טוב לווינסקי ברשומות החודש. ב־1942, ייסד החוקר הגדול נתן סלוצקי, סטבריה, את החברה לפולקלור בישראל. מאוחר יותר יצא כתביהעת ידע עם ולבסוף המכון לפולקלור ולאתנולוגיה.

בשנות ה־50 הקים דוב נוי, את ארכיון הסיפור העממי בישראל (אסעי) ורשת עניפה של רושמים-מתנדבים שרשמו סיפורים, מכל עדות ישראל.

הכרך השביעי של מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, מכיל מחקרים באגדה ובפולקלור יהודי, המוקדשים ליובל ה־60 של דוב נוי. בין המחקרים הבולטים בקובץ עזכרנו זה, ישנה כחיתת התבניות של סיפורי האגדה התלמודית מאת יונה פרנקל. מחקר מרתק הוא מחקרו של יהודה ניני על כתב חסות ליהודים המיוחס לנביא מוחמד. מחקר זה מציג לקורא היבט שונה ויוצא-דופן של כחיתת יחס האיסלם ליהודים וליהדות, ומסתמך על כתבי-יד תימניים עתיקים. תמר אלכסנדר, במחקרה לדרכי עיצוב הסיפור החסידי אשכנזי: סיפור בהקשרו העיוני, סוקרת ובוחנת את הערכים הספרותיים של הסיפור החסידי.

עלי יסף, בוחן סיפורים עבריים מימי הביניים על שינאת בעלי-החיים ומשמעותם המיתודולוגית. עליזה שנהר (ראה: מתש-תית ליצירה) בוחנת את הנוסחים היהודיים של המעשייה העממית על האשה כרותת הידיים, סיפור השייך לטיפוס סיפורי בינלאומי. לסיפור זה, מצאה שנהר, 16 נוסחים עממיים שונים, ממארוק, ממצרים, מלבנון, מארץ ישראל, מתימן, מכוורדיסטאן, מעיראק, מפרס, ומבוכארה. שנהר בוחנת את מרכיבי הסיפור המשותפים: יריה של הנערה נקטעות משום שאינה חפצה להינשא לאביה או בשל השמצות גיסתה הקנאית; מלך מוצא אותה ביער ונושא אותה לאשה על אף ידיה הקטועות, ולבסוף צומחות ידיה כתוצאה ממעשה מאג, המתרחש ביער.

יוסף דן בוחן את תורת הרע ודימונולוגיה

• מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, מחקרים באגדה ובפולקלור יהודי; כרך 7; עורכים: יששכר בן-עמי ויוסף דן; הוצאת מאגנס; תעב עמודים (כריכה קשה).

בספר נשמת חיים לר' מנשה בן ישראל. פרופסור דוב סדן, בוחן את שיריהם זלמן ברתננתם של גוים, שיר-עממי על זלמן ואשתו הזלמנית, וכל מישפחתם הזלמנית, ותולדות שיר עממי-זה. שמואל ורסס בוחן את תפקידם של שיר-עם ביצירת מנדלי. גלית חזן רוקם, סוקרת את הפיתגס כמפתח למורכבות עלילתית.

חתן הכרך, דוב נוי, מביא תחת הכותרת דובא רבא את כחיתתן של 45 יחידות-זמר עבריות, שבהן מופיע הדוב (יומבו, יומבו, יומבו רוקד! לי דובון זרז וקט / וקוראים לו יומבו....) נוי גם בוחן את האתחלתות המוסיקליות של 45 הלחנים לשירי הדוב בעברית.

סקירה נרחבת תחת הכותרת מאוצר הפולקלור של יהודי המזרח מביא יהודה רציהבי. בכרך מצוייה גם קבוצת מאמרים באנגלית בנושאי הפולקלור היהודי.

הכרך ליובל ה־60 של דוב נוי, ממשיך מסורת מדעית, דייקנית וקפדנית של מחקרים באגדה ובפולקלור היהודי.

כתב עת

פולקלור

שתי החוברות האחרונות של מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כהוצאת האוניברסיטה העברית בירושלים, עוסקות במיגוון רחב של נושאים, מתוך הפולקלור היהודי.

בחוברת הראשונה (ג') פותחת שרה צפתמן-בילר במחקרה גירוש רוחות בפראג במאה ה־17. לשאלת מהימנותו ההיסטורית של ז'אנר עממי. צפתמן-בילר סוקרת רוחות על גירוש רוחות, (מקור הדיבוק) שבמרכזם עומד מגרש-הרוחות ר' אייזיק בינש, המדווח על שלוש הרוחות, כולל זהותן ומקום הימצאן. המחברת מבחירה, כי מגמתו של אותו מגרש-הרוחות בדיווחיו, איננה מגמה סיפורית, אלא מוסרית. העיון ברשימה זו, עשוי לעורר בקורא סקרנות לחפש אחר אותם דיווחים, כדי להגיע לשרשי הדיבוק.

צבי פרידבר בוחן במחקרו הריקוד בהפסק של מיטפחת מינהג מסורתי יהודי,

מעבד ח"נ ביאליק גירסות לאגדת שלושה וארבעה

הקיים עוד מימי בית-שני, שהרי חכמי בית שמאי ובית-הלל שאלו את השאלה: כיצד מרקק לפני הכל? שמואל ורסס בוחן את הגירסות השונות לעיבוד הספרותי של ח"נ ביאליק לאגדת שלושה וארבעה. ערנה אסף וישי טובין, סוקרים את מאפייני לשונם של מגידות-עדות. זהו מחקר העוסק במגידות עתידות דוברי עברית בארץ. מחקר זה מבוסס על הקלטות של יותר מ־30 מגידות-עדות בארץ, תוך מיונם לסוגים ורמות. דוגמה מאחת ההקלטות היא: אז זה תיה יתקבל, את תקבל תשובה, מיכתב הדעה, תהי מבוססת, את תהי בוסית, את יודעת מה זה בוסית? תהי בלבוסית בזמן הקרוב...

• מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ג, ד: עורכות: תמר אלכסנדר וגלית רוקס-חזן; הוצאת האוניברסיטה העברית בירושלים והוצאת מאגנס; ג, 156 עמודים; ד, 187 עמודים (כריכה רכה).

מחקרים נוספים בכתביעת זה הם: כחיתת עבודת-שדה בחקר המינהג מאת ישישכר בן-עמי, וחקר תהליכי התמורה מאת גלית חזן-רוקם.

החוברת השנייה (ד'), פותחת בסקירתו של רוברט א' ג'ורג' את היבטי מחקר בפולקלור אתני. עליזה שנהר, מיינת מוטיבים עממיים בחופת דודים' לשי עגנון כשהיא מבססת את ההשקפה בדבר המוטיבים העממיים, המשמשים בסיס ראשוני, חומר גלם ליצירה ספרותית ערכית.

יוסף הלוי, במחקרו הזו — מספרם של תימנים הליכוש ומנהגי צנעא ביעיש, ממשיך מגמה זו, שבה פתחה שנהר, אהרן זינגר, עורך עיון במשלי שועלים בספרות חזל (אם ישד הנחש בלוא לחש ואין יתרון לבעל הלשון — ארי דורס ואוכל זאב טורף ואוכל, אתה מד הנאה יש לך?)

אביבה קליין-פרנקא כותבת על מלאכת הקדרות בתיומן ודודי נבון עוסק באיפיונה של הבדיחה — הבלתי-נאות המתראה כנאות (עקרתיות שלחה את בתה לקצב כדי לבדוק אם יש לו רגלי עגל. בשובה אמרה הבת: לא יכולתי לראות, כי הקצב נעל נעליים — המקום: ירושלים העתיקה. הרובע היהודי. תייר שואל יד מקומי: הייכן הבותל המערבית? הילד עונה: בישראל).

חוברת כחיהעת מחקרי ירושלים בפולקלור לור יהודי הן רבות עניין, ובעלות עומק מדעי, הבא לידי ביטוי כחיתת ההיבטים השונים של הפולקלור היהודי, תוך שמירת מרחק מהניסיון נות להציב את הפולקלור כתחליף לתרבות יצירתית.

מחקר

הדור השני

אחרי שחוקרי הסוציולוגיה בארץ מצאו נושא הדור השני של עולי אירופה, הגיע תורו של הדור השני ובחיתו, בין עולי אצרות-המזרח. באחרונה ראה אור מחקרם של ענת פרי ואברהם שטאל, הדור השני — דפוסי גידול בנים במישפחות צעירות ממוצא מירוצי ושרשיהם בתרבות העברית.

פרי ושטאל בוחנים נושא רחב זה, החל באל-דיכית של הסוציולוגיה, תצפית בשכונה בשנים 1979-1980, דרך כחיתת תיכונן הילודה, הטיפול הפסיכותרפיוטי, יציאת האם לעבודה, יחס ללימודים וחניון פורמאלי.

החלק השני עוסק בנושאים כתיכונן ילודה ומיון השינויים ההדרגתיים העוברים של השכונה. מחקר זה רצוף בפירור-מידע — לעיתים מרתקים, לרוב משעממים — המוליכים אל סדרות של מסקנות. המנתחות את הייחוד של גידול הבנים בעדות-המזרח בישראל ואת תהליך השינויים בדפוסי גידול הבנים במישפחה המירוצית.

פרי ושטאל, סוקרים את מחזורי השינויים, הנובעים כתוצאה ממיפגש עם לחציה של החברה המודרנית והלחצים הפנימיים. אחת מהמסקנות במסגרת מחקר זה עשויה להדהים לא במעט, את הגורמים הדתיים, הממשיכים לעורר ילודה המונית בשכונות המצוקה. המסקנה היא, שישנה ירידה דראסטית בילודה.

מאפייני השינויים הבסיסים העולים במחקר מגלים עליה ברמת ההשכלה, שיפור במצב הכלכלי, צמצום הילודה, עליה במיפגש הנשים היוצאות לעבוד מחוץ לבית, התקרבות מעמדה של האשה בעמדה הגבר במישפחה, עליה במרכזיותו של הילד במישפחה.

שינויים מישניים, אך בעלי חשיבות, הנחשפים במחקר זה, הם ירידת חשיבותו של בן זכר, שינוי בחלוקת התפקידים בין הגבר והאשה, אימוץ גורמות מודרניות בתחום ההיגיינה, נטיה גוברת לסדר יום קבוע.

בסידרת מסקנות של המחקר לעוברי-חניון, קהילה ומישפחה, ישנה ביקורת על תוכניות העשרה למיניהן, הנעשות במיגורי אוכלוסיה אלה. מסקנותיו של המחקר מעידות על בני עדות-המזרח העוברים להתגורר בשכונות חדשות, כי הם הופכים להיות ישראלים לכל דבר. סביר להניח, תוך הסתמכות על המחקר, שגם בצריכה התרבותית שלהם הם צרכני התרבות הישראלית. שכונות אלה עשויות להיות מדגות ליוצרי תרבות של ממש, לא לייצגני פולקלור.

• ענת פרי ואברהם שטאל — הדור השני — דפוס גידול בנים בעדות המזרח; הוצאת עם עובד; 248 עמודים (כריכה רכה).